

TÜRK-KAZAK TARİHİ EFSANELERİNDEKİ KOZMOLOJİK TANIMLAR VE TÜRKLERİN KÖKENİ İLE ALÂKALI MESELELER¹

Mendigül NOGAYBAYEVA

Prof. Dr. Al-Farabî Kazak Milli Üniversitesi, Almatı, Kazakistan

Özet:

Mitoloji Türk halklarının dünyagörüşünü etnotarihî boyutta ele alınması açısından önemli sayılır. Özellikle, Moğol istilası dönemi, Türklerin kökeni ile etnik yapısı, eski, orta çağ ve bugünkü yaşayış tarzı ile şuru yeniden ele alınması gerekmektedir.

Türk halklarının mitolojik araştırmaları ile ilgili ilmî meseleler onların kökeni ile de bağlıdır. Atalarımızın etnokültürel özellikleri Orta Asya'da yaşayan Türk halkların birçoğunda görülmektedir. Türk mitolojisinin izleri birçok milletlerde esas ulusal zihniyet olarak kalmıştır. Eski Türk mitolojisi ile etnotarihî, bugünkü Türk halklarının kültür temelidir. Bu nedenle Türk topluluklarının etnotarihi ile mitolojisi, onun yapısı, özellikleri Türk kültürünün bütünlüğünü ortaya koymaktadır. Bunun yanısıra Orta Asya Türklerinin etnotarihi ile mitolojisini araştırmak, etnik grupların kültür ve yapısını oluşturan düşüncelerini netleştirmeye yön sağlar.

Türklerin mitolojik ve manevi dünyasının bir parçası olan eski efsaneleri ile geleneksel dünya görüşünü incelemek ve bununla ilgili meseleleri ortaya koymak bu tebliğin amacını temin etmektedir.

Türk halkların geleneksel kültürünü bir bütünlük içerisinde ele alınması önemlidir. Bu sosyal bilimler çerçevesinde çeşitli araştırma yöntemlerini önemsemeyi gerektirir. Sebebi Türk halkların mitolojisini her yönlü analiz etmeye, onun her dönemle ilişkili bağlarını izah etmeye imkân sağlar.

Konunun sorunlarını ortaya koya bilmek yöntemi meselenin kökünü belirler. Sistemli yöntemler ortaya koyulan problemi tespit eder. Bu yöntemler geleneksel Kazak Türklerinin kültürünü ve etnik yapısının

¹ Мақала АР05135345 «Түркі халықтары әлемінің этнотарихи сипатын қалыпына келтірудегі мифологиялық универсалдар мен рухани тәжірбиелер» гранттық жобасы аясында дайындалды.

mitolojik anlayışının yapısal-fonksiyonel benzersizliği netleştirildi. Yapısal-fonksiyonel incelemeler Türk kültürünün kendine has özelliklerini belirlemeye yön göstermiştir. Özellikle, efsanevi yaratıcılıkla her türlü işaret sisteminin görevi ile mitolojik anlayışı açıklanır. Tarihi ve kültürel araştırmalar Türk halkların geleneksel dünya görüşü ile dış kültürel, etnik ve dinî bağların düzeyini ortaya koymuştur. Tarihi karşılaştırmalı yöntem Kazak mitolojisinin diğer akraba topluluklarının mitolojisiyle benzerliklerini, aynı zamanda onların ortaya çıkışını açıklar.

Anahtar Kelimeler: Türk Halkları, Kozmolojik Tanımlar, Kazak Hanlığı

COSMOLOGICAL COGNITION AND THE PROBLEM OF THE TURKS ORIGIN IN THE TURKIC-KAZAKH GENELOGICAL LEGENDS.

Abstract

1. Relevance: The scientific problems associated with the study of the mythology of the Turkic peoples are inextricably linked with ethnogenesis. The Proto-Turkic ethno-cultural component is seen among a number of Turkic-speaking peoples of Central Asia. The Turkic mythology of many peoples remains the basis of the national mentality. Therefore, the issues of religious and mythological views of the Turks are of great interest for researchers dealing with the problems of the history and traditional culture of the Turkic-speaking peoples. Ancient Turkic mythology and ethnohistory are the basic in the culture of many modern Turkic nations. Therefore, the study of ethnohistory and mythology of the Turkic peoples, its images and substantive features, is of great importance for understanding the integrity of the Turkic culture. Along with this, the study of ethnohistory and mythology of the Turkic-speaking nations of Central Asia makes it's possible to reveal the culture-forming and structure-forming elements of the ethnos thinking, which is especially important in determining approaches to intercultural interaction, the interaction of nomadic and sedentary cultures.

2. The aim of the report is to reveal the general genesis and basic structure-forming components of the Turkic mythological and spiritual picture of the world, to determine the stages in the development of mythological representations in the traditional worldview of the Turkic nations.

3. Research methods The consideration of various spheres of traditional culture of the Turkic peoples in the context of myth determined the significance of a holistic, integrative approach that predetermined the need to address various methods of research within the humanities.

Using the problem-thematic method, the main issues of scientific research will be determined. The analysis within the framework of the system approach will allow to determine the source of integrity, the foundations of the structural and functional unity of traditional culture and the mythological consciousness of the ethnos. Structural and functional analysis of the forms of culture will be used to identify the genetic core of ethnic Turkic culture, to determine the unified logic of myth-making and the functioning of various sign systems as manifestations of mythological consciousness. The methods and procedures of the historical and cultural method are applied in the analysis of the peculiarities of the traditional outlook of the Turkic nations at various time stages, in the context of various externally cultural, ethnic and religious influences. Comparative-historical method allowed to compare the mythology of Kazakhs with the mythology of ethnically close peoples, to determine the genetic and typological origins of myths and the relative time of their occurrence. Analytical work within the framework of these methods allowed us to identify the semantic dominants determined by the mythological consciousness, as well as to reveal the stable foundations of the ethnic worldview and world development.

Keywords: *Turkish peoples, Cosmological definitions, Kazakh Khanate*

Giriş

Mitolojiyi Türk dünyasının bakış açısı esasları olarak etnotarihî yönde araştırmak birçok tarihî meselelerin çözümünde anahtar olacaktır. Özellikle, Moğol devrine kadar Türk uluslarının kökeni ile etnik yapısı, onların çözümü ile eski devirlerdeki, orta çağdaki ve günümüzdeki belirli koşulları yeniden ele almamıza imkân sağlar.

Türk halklarının mitolojik araştırmaları onların kökeni ile de alâkalıdır. Geçmişteki atalarımızın etnokültürel nişanlarını Orta Asya'da yaşayan Türk kökenli halkların birçoğunda görebilmekteyiz. Birçok milletlerde Türk mitolojisi esas ulusal zihniyet olarak kalmaktadır.

Eski Türk mitolojisi ile etnotarihî, bugünkü Türk haklarının kültür temelidir. Bu nedenle Türk topluluklarının etnotarihi ile mitolojisini, onun yapısını, özelliklerini incelemek Türk medeniyetinin bütünlüğünü anlamamızda büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte Orta Asya Türk halklarının etnotarihi ile mitolojisini araştırmak, etnik grupların kültür ve yapısını oluşturan düşüncelerini netleştirmeye imkân vermektedir.

Bu tebliğde Türk kökenli halkaların mitolojik ve manevi dünyasının bir parçası olan eski efsaneleri ve geleneksel mitolojik dünyagörüşündeki ve Türklerin kökeni ile ilgili meseleleri ele alınmıştır.

Avrupa bozkırlarının göçebe hayat süren kabileleri, halkların geleneksel dünyaya bakışaısını araştırmada eski Türk mitolojisine belge icabı dayanarak dünya çapında yaşanmakta olan ekolojik kriz açısından devir süreçlerine anlayış gösterme gereksinimi doğurmaktadır.

Eski Türk mitolojisi meselesini araştırmanın kendine has tarihi vardır. Araştırma sırasında özel ilgi çekici sorular Türk bakışaısıyla ilgili hikâyelerdir. Özellikle onların kozmos modeline uygun üçlü yapısı önem taşımaktadır.

Adı geçen meselenin araştırılması bugünkü Türk topluluklarının manevi kültürünün gelişmesiyle ilgili tarihi mukayeseli analizi açısından yürütölmektedir. Bir kültürel ufukta asırlar boyunca oluşan Türk kökenli halkların manevî köken birliğı Türk Dünyası'nın edebiyatı ile sanatı, genel bakışaısı ile dünya görüşünden, tarihte türlü açıdan tanınmış inançları ile mezheplerinden, gelenek ve göreneklerinden görölmektedir.

Eski Türk Mitolojisinin Araştırma Meseleleri

Eski Türk müfolojisini araştırma çerçevesinde ele alınan esas meselelerden biri, Orhun-Yenisey abideleri dönemindeki Türk toplumundaki Dünya fikri oldu. Orhun yazıtlarını araştırmakla Türk boylarını dini bakışaısı yönünden araştırmanın tarihî dönemini analiz etme çalışmaları S.G.Klyaştorniy'a aittir [1, 241-243 ss.].

Eski Türk mitolojisinin yazılı kaynakları, Orhun-Yenisey yazıları, Çin Hanedanları tarihi, eski, Çin, Arap ve Fars, Bizans ve Ermeni olan orta asırlı yazarların eserleridir. Orta asırlı Türk tarihi edebiyat tarihi bir sonraki dönemlerden oluşur: eski arkaik (6-9 yy.), klasik (12 yy.), Altın Ordu dönemi (13 yy.).

Arkaik (eski) dönemde Orhun-Yenisey yazıtları ortaya çıktı. Bunlar, “İrkbitik”, “Altın Arık” ve “Dede Korkut” kitaplarıdır. Eski Türklerin kökeni ile ilgili mesele onların Vatan ile ilgili anlayışıyla alakalıdır. Türklük şecereli efsanelerde onların Vatan ile ilgili ilk düşünceleri Türk kağanlığından başlangıç bulan haysiyetli Ötüken topraklarıyla alakalı olduğu orataya çıkmaktadır. Ötüken bozkırlarına sahip olan Han gelenek gereği Türklerin en büyük Hanı olup, Ötüken Türklerin toprakları idi. Eski Türkler “Ötüken ormanı” diyerek Orhun nehrinin başlangıcından itibaren bugüne kadar Kosagöl adıyla bilinen göle kadar olan bölgeden bahsetmiştir” [2, 79 s.].

Sonraki yıllarda göçebe Türklerde çevredeki ufuk, küçük Vatan anlayışı, çocukluk çağı geçen doğum yerle de alakalıdır. Kendi vatanı ile ilgili kavram Türklerin genel âlemdeki yerini açıklamaya, tanımaya yönlendirildi. Eski Çin takvimi ile Runik yazılarında korunan, binaenalaeyh bugünkü Türk halklarının arkaik devrinden bahseden sözlü belgelerdeki (destanlar, efsaneler, şecereler ve esgiler v.b) mitolojik hikâyeler kozmos ile insanın çevresindeki tabii orta bir bütün oldu. Bu bütünlük yaradılışın yapısı ile ilgili ideolojik kavramın oluşmasına neden oldu. Yani, Tanrı ile Yer ve su briliği ile ilgili anlayış oluştu [3].

Türkler genel dünyayı yaradan Tanrı olduğuna inandılar. Türk tanrılar sisteminde Gökyüzü ve Yer tanrıları ile geleneksel dünyaya bakış açısıyla ilgili fikir net bir şekilde gösterildi. Türklük dünyaya bakış açısı geleneksel Tanrılık dini inançtan başlangıç bulur.

Bu düşünceye göre herkesin kozmoslu “sahibi” ile “uğuru” bu Tanrı olmaktadır. Örneğin, asuman uğurludur, sebebi Tanrı’nın mekânı ve sıfatıdır. “Yer ve Su” da haysiyetlidir. Çünkü Tanrı’nın nasibidir. Milletle halk değerli sebebi, Tanrı’nın yeryüzündeki emânetidir. Kağan ile hatun uğurludur. Çünkü Tanrı’nın gönderdiği halkın koruyucuları ve sahibidir v.b [4, 72 s.].

Türklerin Dünya Görüşündeki İnanç

Dünyanın yaratılışı da Tanrı ile ilgilidir. Gökyüzü bizim üzerimizdeki bir çadır gibidir. Bu mukayeseyi Tuba nehri kenarındaki kayada bulunan iki yazının sahibi kullanmıştır. “Tuba nehrinden bulunan ikinci abidedeki” yazıda şu metni görebilmekteyiz:

- (2) tenrimöçükbizke [bol]
- (3) Idil jerim a bengü bol
- (2) Yâ, Gökyüzü, bizim için bir çadır ola
- (3) Yâ, Benim Edil halkım ebedi yaşam sür!

Buradaki Ay ile Güneş gökyüzünün öz nitelikleri, yeryüzündeki yaşamla ilgili nesnelere. Görüldüğü üzere Orhun yazılarında esasen Güneş mezhebi nettir. Örneğin, ilk yöne hareket, “güneşin doğuşuna” yönelik olmuşsa, kağan çadırının kapısı daima doğuya yöneliktir. Yani, güneşin doğuşuna hürmetle gösterilmektedir. [5, 32 6.].

Bir sonrakisi ise dünya modelidir. Bu yataydır. Buradaki Yer ve Su “Mavi gökyüzüne” muhalefet, aynı zamanda uğurlu kavram olarak ele alınmaktadır. Türk yazılı abidelerinde “Yer ve su sahipsiz olmasın” ve “adsız olmasın” gibi yazıları görebiliriz. Örneğin, Bilge Kağan abidesinin bir tarafındaki metninde 16 mısra:

“On, ok bütün (halk): çile?”: gördü:

Baba (mız: atamız: esir (tutuldu):

Yer ve su: sahipsiz olmasın derdi:”

Kültegin abidesinin I. Sayfasındaki metinde:

“Türk bütün olsun, adsız olmasın, deyiniz,

Babam Kağan idi, anam hatundu doğurdu,

Kardeşim Kültegin’le birlikte vad ettik biz

Babalarımız kaz gibi durdurdu (yerleştirdi)

Bütün halk adsız olmasın” [6, 70 s.], - denen mısraları okuyabiliriz.

Dünya ile çevre hakkındaki anlayıştan Türklerin ortak kökeni ile ilgili kavramları oluştu. Göktanrı'nın desteğine güvenen Türklerin kökeni de özeldir. Bu sır kapısıyla alakalı olarak ele alındı. Eski çin kaynaklarında korunmuş olan Türklerin kökeni ile ilgili efsaneleri aşağıdaki gibi guruplaştırabiliriz.

İlk efsane: (Çjoy-Şuv. 50 demet, 42 beyanla anlatılmıştır). Bu efsane hikâyesine göre Türkler Hunların (Hunnu) bir koludur. Kendi halinde ayrı bir milletken onları komşuları parçalar. Bir tek 10 yaşında bir oğlan çocuğu öldürmeyerek ayaklarını kesip Batı'daki gölün sağ kenarına bırakırlar. Bu çocuğu kurtbağrına basar. Bu çocuğun daha sonra on evlâdı olur. Kurt çocuktan olan on evlâttan biri Aşına idi. [7, 220-221 ss.].

İkinci efsaneye göre Türkler Hunnalar'ın ters yönündeki Saklardan dağılmıştır. Onların yöneticisi Abambek'in kardeşi İçcini-Nişidu yaradılışında ayrı bir yapıya sahipti. Onun iki hanımından biri dört oğlan doğurur. Bu dört oğlu her yerde yönetmelik yapar. Büyük oğlu Basıçu-sişi dağında (Kazak âlimi K.Sarthocaoğlu'nun araştırmalarına göre Şartaş, Kuzey Altay dağlarında) yönetmelik yaptı. Bu dağda Abambek'in de nesli oldu. Onlar hepsi birlikte Büyük oğlunu kendi yönetmenleri yaptılar. Ona "Türk" adını verdiler. Onun gerçek ismi, Nagıd Türkşâd idi. O vefat ettiğinde onun on oğlunun en küçüğü olan Aşına yönetmeliğe geldi. [7, 220-221 ss.].

Üçüncü efsaneyi ilk defa Y.A. Zuev, Çin yazılarından alarak araştırmacılara sundu. O, Aşına sözcüğünü eski Usun topluluğunun adı olarak belirtmektedir. Aşınalar Hunnu'un Batı bölgesinde olmuşmuş. Aşına'yı komşu ülkelerden bir topluluk imha edince bir çocuk tesadüfen sağ kalmış. Çocuğu kurt emzirerek karga et taşıyarak onların sayesinde sağ salim kalmıştır. Böylece sağ kalan genç çocuk Aşına Hunların yöneticisinin desteğiyle büyür. Uzun yıllar sonra onlar Yueççilerle savaşırlar. Aşna'nın genç Hanzâdesi oradan Güney'e doğru göç ederek Altay dağlarının güneyindeki Bes Balıklı'ya gelip orada yaşamış. [8, 21-24 ss.].

Dördüncü efsane: (Biy-Şi. 103 mısradaki bahsedilmiş göze) Hun Tanrı'nın harikülâde güzel iki kızını kimseye vermek istemeyerek tek Tanrı için korumuş. Bu nedenle onları hiç kimsenin olmadığı bir yerde tutar. Sonunda

iki kızın küçüğü kendilerini gözetmekte olan kurtla evlenir. Onların bir oğlu olur. Bu oğlanın nesli çoğalarak büyük bir halk olur [7, 214-215 ss.].

Görüldüğü üzere Orta Asya Türklerin, Türk kökenli ve Türk-Moğol etnik gruplarının siyasî ve medeni geleneklerinin birçok asırlar boyu süren ilişki kurduğu bir bölge olmuştur. Türk kökeni süreci Hun devletinin yıkılmış ve İç Asya topraklarındaki Türk boylarının özel dönemi ile alakalıdır.

Ünlü Türk tanımcısı S.G.Klyaştorıny Türk kökenini birkaç döneme ayırmaktadır.

Birinci döneme 4-6 yy. efsaneye dönüşmüş olan dedeler dönemi demektedir. 6-9 yy. eski Türklerin dört esas grubu, Türkler kuran yeni siyâsi yapıya giren dönemi âlimin fikrinde Orta Asya'nın etnik tarihi ile jeopolitik yeni kuruluş devridir. Bu arkaik imparatorluk dönemidir.

Tam bu dönemde “Türk” sözcüğü komşu (Fars, Arap ve Bizanslılar) halklarda Orta Asya'nın bozkır halklarının birliğini belirtmeye başlamaktadır. Onlar yabancı bilgi verenlerin görüşüyle dili ve geleneğine göre yakın millletler olarak belirtilmektedirler [9].

Bu dönemde Türklerin yönetimi tek İç Asya'da değil, aynı zamanda Orta Asya'ya da, İdil kenarında da, Kuzey Kafkas'da da dağılmış olması, ortak maddi ve manevi kültürün, bir bütün haldeki sosyal ve siyasi belgeye dayanmasındadır.

O tarihi devirdeki Türk halklarının kahramanlık destanlarında yüksek yönetimin oluşması, onun geçerliliği, topluluk ve boyluk hiyerarşinin oluşması ve siyasi enstitülerin kuruluş tertibi ortaya çıkmıştır. Kahraman babalarının kahramanlıkları örnek olabilecek tiplere dönüşmektedir.

O dönemde etnik yapının oluşması esas ve hayali olan babalardan dağılmasıyla alakalı oldu. İlk ata babaları ile ilgil anılar, ortak defne yerleri, bir bütün halindeki resmi devlet oluşturmada sosyal ve siyasi geleneklerin gelişmesine imkân sağladı.

Eski bozkır imparatorluklar çerçevesinde bir birine bağlı olan ilişkileri görülen “göçebeliler imparatorluğunu kurma algoritmasına” dönüşen gelenek ve görenek yasasının temeli oluştu” [10, 209 s.].

Düşüncesi ile dili net olan Türklerin mitolojik düşünce mantığı bugünkü ilmi düşünce mantığı gibi net bir yapıya sahipti. Buradaki değişiklik, akli süreçler arasındaki kaliteli değişiklik değil, kullanılan kurallar arasındaki farklılıktır [11, 74-75 ss.].

Orta Asya'da yaşayan Ulu bozkır göçebelerinin dünyası olduğu andan itibaren çok nazik ve şaşılacak durumdaydı. Sebebi, göçebelerin çevreye yatkın ve bozkır ekolojisiyle denkleştirilmiş kendine has medeniyetinin oluşmasına rağmen bize belli olan dünyanın ekolojik sistemi içinde bozkır kaderi özel dram görünümü verir. Yani, Orta Asya'nın orta asırlı Türkleri bütün yaşamı tabiatla denklik içindedir. Kozmoslu ritmine bağlı olarak kökenlik sıfatı aldı [12].

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki, eski Türkler kendilerini dünyanın bir parçası olarak kabul ettiler. Tanrı'nın isteği üzere yaratılmış olup dünyanın bir parçası halinde çevreye saygı gösterilmesini emanet ettiler. Çünkü Türklerin anlayışına göre insanların yaşadığı kaygı ve hasret onların Tanrı oluşturan yasayı bozmasından dolayı gönderilen ceza olarak (örneğin, metinde verilen efsanelerdeki hikâyelere göre komşuların bütün bir boyu imha etmesi, aptal bir yöneticinin ters hareketinin nedeni ve v.b) olarak kabul ettiler. Fakat buna göre Tanrı insana (Türlere) her zaman destek olmaktadır. (örneğin, kurdun, karganın ve v.b hayvanların insana yardımı). Bu nedenle eski Türk mitolojisinde Türklerin kökeni genel âlemin yaratılışındaki bir parçası olduğunu, onların çevreye ekolojik ilişki medeniyeti, tabiata, kozmosa ve onun yasalarına olan saygısı, tabiat, toplum ve insan ilişkilerinin özellikleri ile ilgili dünya görüşü felsefesini oluşturmaktadır. Adı geçen meseleler Türkelrin ve onların bugünkü nesilleri olan Türk topluluklarının maddi ve manevi kültüründe görülmektedir.

Kaynaklar

1. S.G.KLYAŞTORNIY, “Mifolojiçeski syujeti v drevnetyurkskih pamyztnikah // Pamyatniki drevnetyurkskih pismennosti i etnokulturnaya istoriya tsentralnoy Asiy. Spb”: “Nauka” matbaası, 2006. 241-265s
2. Sadri Maksudî ARSAL, “Tyurkskaya istoriya i pravo. Kazan”. “Fen Matbaası, 2002, 412s
3. S.İ. RUDENKO, “Kultura naseleniya Gornogo Altaya v skifskoye vremya” Moskova AN SSSR matbaası, 1953. 402 s
4. D.KENCETAY “Dastürlü Türklük dünyetanim jane onın mani” // Ejelgi köşpeliler dünyetanimı, 20 Cilt Almatı Çeviri, 2005 1. Cilt, 71-96 s
5. S.G.KLAŞTORNIY, “Predstavleniya o vremeni i prostranstve v drevnetyurkskih pamyatnikah // Drevnetyurkskaya tsivilizatsiya. Pamyatniki pismennosti” Astana, “Nauka” matbaası, 27-34s
6. Kazakistan tarihi turalı Türki derekemeleri. Köne Türk bitik tastarı men eskertkişteri (Orhun, Yenisey, Talas). Almatı, Dayk-Press matbaası, 2005 2.Cilt, 252s
7. N.Y.BİÇURİN, (Yakinif). “Sobraniye svedeniy o narodah obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena” 1. Cilt, Moskova, 1950 382s
8. Y.A.ZUYEV, “Ranniye Tyurki: Pcherkiy istori i ideologii” Almatı, 2002. 360s
9. S. KLYAŞTORNIY, “Rossiya i tyurkskiye narodi: evraziskaya perspektiva” 1. Bölüm // <http://www.tatmir.ru>
10. V.TRPAVLOV, “Tyurkskiye narodi srednevekovoy Evrazii. İzbranniye trudiy. Kazan”, OOO “Foliant” matbaası, 2011. 252s.
11. T.A.TÖLEUBAYEV, “Kult prirodiy Kazahov” // Problemi etnografii Kazahov. Almatı, 2013. 71-96s
E.U.BAYDAROV, “Ekologicheskoye aspekt kul’turuy iomadov Evraziy ”
http://www.tuva.asia/journal/issue_12/4196-baydarov.html.